

ספי אליאש

תפילת נדבה

מבוא

שאל אנטונינוס את ר宾נו הקדוש: מהו להתפלל בכל שעה? אמר ליה: אסור. אמר ליה: למה? אמר ליה: שלא תאה נהוג קלות ראש בגבורה. לא קיבל ממנו. מה עשה? השכים אצלו, אל' קירי בדא'. לאחר שעה נכנס אצלו, אל' אמאפרטור'. לאחר שעה אל' שלום عليك מלך. אל': מה אתה מבזה על המלכות! אל': ישמע אוזنك מה שאתה מוצא מפיק. ומה אתהبشر ודם השואל בשולמוּך בכל שעה אתה אומר לך, המבזה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה, שלא היא מטריח בכל עת! (מדרש תהנומה, פרשת מקץ)

המדרש מדגיש את החשיבות בהגבלה מספר התפילות למספר הקבוע בהלכה. תפיסה זו מקדמת את ההסתכלות שלנו על התפילה בתעוזה הנדרשת מבשר ודם לגשת לפני בורא עולם בתפילה, وكل וחומר בתפילה "אשר לא כדת". דברים כעין אלו, וגם משל דומה, מובאים לגבי השבחים שניתן לומר בתפילה (ברכות לג):

ההוא דנחת קמיה דרבי חנינה, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראי החזק והאמיץ והודאי והנכבד. המתין לו עד דסימן, כי סיים אמר ליה: סיימתינהו לכולחו שבחי דמרק? למה לי כולי האי? אנן הני תלת דאמרין – אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא, ואתו אנשי הכנסת הגדולה ותקנינהו בתפילה – לא היין יכולין למייר להו, ואתה אמרת כולי האי ואזלת! משל למלא בשער ודם שהיו לו אלף אלף דינרי זהב, והוא מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו!

תוך התחשבות ביסודות הללו, החשיבות בשמרה על המסורת והסכמה שבשינוי ה'מתירים' הבורים שנקבעו לנו על ידי אנשי הכנסת הגדולה ומשה רבינו, אנחנו מוצאים הלכה מפתיעה – תפילה נדבה. על אף ההקדמה שהקדמןו, תפילת נדבה יכולה לחתם לאדם את המקום לבטא את עצמו באופן ספונטני שלא בסדר היום הרגיל, השגרתי והקבוע, ותחת הגבלות מסוימות שנברר בהמשך, תוכל לספק תשובה אחרת לשאלתו של אנטונינוס את רבי – "מהו להתפלל בכל שעה?"

במאמר זה נרצה להתמקד בחלוקת הראשונים, ובעיקר בדרכם של הרמב"ם והראב"ד בהבנת הסוגיה של 'תפילת נדבה' כפי שהיא מופיעה בגמרה. בסוף המאמר ננסה

להשתמש בהבנתנו את מושג תפילה הנדרה כצורה לתפיסה כללית על כל עולם התפילה.

מבנה הסוגיה

בחלק מרצף דיןינו לגבי הנהגה הנכונה בספקות שונות - ספק ברך ברכבת המזון וספק קראת שם, הגمراה מביאה מחלוקת בין רב אלעזר ורבי יוחנן לגבי דיןו של אדם שמסופק אם התפלל (ברכות נא):

ורבי אלעזר אמר... ספק התפלל ספק לא התפלל - אינו חזור ומתפלל. ורבי יוחנן אמר: ולואו שיתפלל אדם כל היום כלו.

לאחר הצגת המחלוקת, מובאות שתי מימרות של רב יהודה בשם שמואל העוסקות בתפילה חזורת, ולאחריהן צריכות בין שתי המימרות:

ואמר רב יהודה אמר שמואל: היה עומד בתפלה ונזכר שהתפלל - פוסק, ואפילו באמצע ברכה...

ואמר רב יהודה אמר שמואל: התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללים, אם יכול לחדר בה דבר - יחוור ויתפלל, ואם לאו - אל יחוור ויתפלל. וצריכא: دائא אשמעין קמייתא, הני ملي - יחיד ויחיד או צבור וצבור, אבל יחיד לגבי צבור כמאן דלא צלי דמי - קמשמע לעז; ואיא אשמעין הכא - משום דלא אתחיל בה, אבל התם דאתחיל בה, אימא לא - צריכא.

ויצא, שתי המימרות עוסקות בסיטואציות שונות של תפילה חזורת ובהלך הנגזרת מכך:

מיימרא א': הנזכר שהתפלל - פוסק.

מיימרא ב': התפלל כבר והגיע לבית הכנסת, אם יכול לחדר דבר - יתפלל, ואם אינו יכול - לא יתפלל.

הגمراה עושה צריכות בין שתי המימרות; הדבר מציב על כך שתי המימרות מלמדות את אותו הדין ברמה העקרונית. אך מה הביא לכתה לה לצורך בצריכותה? הרוי לכואורה אכן מדובר בשני מקרים שונים. לצורך הבנת הדברים, נתמקד בהבנת המימרא הראשונה וממנה נתקדם להבנת המימרא השניה, על בסיס ההנחה שהציגנו לפיה שתי המימרות מציגות את אותו דין. אפרוריית, ניתן להבין את המימרא הראשונה, לפיה 'מי שנזכר באמצע תפלו שכביר התפלל - פוסק', באربע אפשרויות שונות, הנעות סביב שתי שאלות עיקריות. השאלה הראשונה היא מהו, למעשה, הדין אותו המימרא מחדשת:

אם נזכר שהתפלל - חייב להפסיק.

אם נזכר שהתפלל - רשאי להפסיק.

השאלה השנייה נוגעת ביחס המימרא הראשונה ליסוד החידוש שופיע בימיירה השנייה:

נזכר שהתפלל ויש לו מה לחדש בהמשך התפילה.

נזכר להתפלל ואין לו מה לחדש בהמשך התפילה.

לשם הסימטריה נציג את האפשרות הפחותה ביותר לкриיאת הגמara לפני דעתך, אך עיקר המאמר יעסוק בדרך הקריאה השונאות של הרמב"ם והראב"ד. על פי המימרא הראשונה חיב להפסיק את תפילתו דוקא במקרה שאין לו מה לחדש – כך הדברים מסתדרים עם המימרא השנייה, המאפשרות חזרה בתפילה רק אם יש לו מה לחדש בה. אמנם במימרא הראשונה של שמואל לא מופיע במפורש שם דבר לגבי חידוש, אבל אפשר לומר שהקשר המקורי לגביו נאמרה המימרא הוא דוקא במקרה שאין לו מה לחדש, ורק אז צריך להפסיק להתפלל. אם מבודדים את המסגרת של המימרות כמו שהצרכות עשו (התחיל/לא התחיל וכן יחיד/齊聚), אנחנו מתקבלים בדיקות אחרות הדין בשתי המימרות: אי אפשר להתפלל שנית אלא אם יש לך מה לחדש. המימרא הראשונה דיברה על כך שצריך להפסיק אפילו אם התחיל, והשניה על כך שלא יכול להתחל בלי לחדר דבר מה אפילו אם הוא מתפלל בפעם השנייה ביצורו. שתי המימרות מלמדות שאין להתפלל תפילה שנייה אם אין מה לחדש, והצורך בצריכותה מובן מאור.

כנראה שזו הייתה הבנתו של רבנו יצחק (ר"י); התוספות בסוגיתנו¹ מכאים את דבריו ר"י, המפרש את דבריו של רבי יוחנן "ולואי שיתפלל אדם כל היום כלו" ככאלה המתייחסים לשני מקרים אפשריים:

ספק התפילה.

אפשרו וראי התפילה, אבל רק אם יחדש דבר בתפילתו.

את ההוכחה לכך שרבי יוחנן דיבר רק במקרה של 'ספק התפילה' ר"י מביא מכך שלא מוזכר שרבי יוחנן חולק על דבריו של שמואל, לפיהם אם התחל להתפלל צריך להפסיק. מסגרת הדין בנסיבות האם רבי יוחנן חולק על שמואל ונוקט את דבריו גם במצב של 'ראי התפילה', או מודה לשמואל ונוקט את דבריו רק במקרה של 'ספק התפילה', היא רק במקרה שאין לאדם מה לחדר, הרי אם היה לו מה לחדש בתפילתו היה יכול להתפלל גם במקרה של 'ראי התפילה'. לכן מובן שהר"י הבין ששמואל דיבר דוקא במקרה שאין לו מה לחדש, והבין את כלל הגמara כמו שהציגנו לעיל.

רמב"ם

פסקת הרמב"ם בעקבות סוגיתנו מפוצלת בין שתי הלכות. הראשונה עוסקת ביכולת להתפלל תפילת נדבה על ידי חידוש, כפי שעולה מן המימרא השנייה של שמואל (תפילה א, ט):

1. ברכות כא. תר"ה זרבי יוחנן.

תפלות אלו אין פוחתין מהן אבל מוסיף עליהם. אם רצה אדם להתפלל כל היום כולו הרשות בידו, וכל אותן התפלות שוויסף כמו מקריב נדבות. לפיכך צריך שיחדש דבר בכל ברכה וברכה מן האמצעיות מעין הברכות, ואם חידש אפילו בברכה אחת דיו כדי להודיעו שהיא נדבה ולא חובה...

הצורך בהפסקת התפילה כפי שמוופיע בימיירה הראשונה – מימרת 'נזכר שהתפלל' מופיע בהלכה אחרת (תפילה י, ו):

...מי שהיה עומד בתפלה ונזכר שכבר התפלל – פוסק ואפילו באמצע ברכה, ואם הייתה תפלה ערבית איינו פוסק, שלא התפלל אותה מתחילה אלא על דעת שאינה חובה.

הרמב"ם מביא את דיןו של שמואל "היה עומד בתפלה ונזכר שכבר התפלל – פוסק, ואפילו באמצע ברכה". לאורך כל ההלכה, הוא לא מזכיר כלל את המושג 'חידוש', ולכן נראה שפסק כי אין הבדל בין מקרה בו 'יכול לחדר' לבין מקרה 'שאיינו יכול לחדר', ובכל מקרה צריך לפסיק את תפילתו. הר"ף פסק באותו אופן, ובנימוקו מביא שהבעיה היא שהתחילה את תפילתו 'אדעתא דחויבה', ולא יוכל לגמור אותה בלי שהדבר יחשב שהביא שני 'תמיירים' ויעבור ממשום כל תוסיף.²

יוצא, שלפי הרמב"ם יש חובה להפסיק את התפילה בין אם יש לו מה לחדר ובין אם לאו. קשה להבין כיצד הבנה כזו בימיירה מתইישת עם מהלך הסוגיה. לדעת הרמב"ם, אם כן, ישנן שתי הלכות המבוססות על המימרות של שמואל, ומתקוף כך נוכל להסביר איך הוא הבין את המימרות עצמן:

מיירה א: התחילה להתפלל ונזכר שהתפלל – חייב לפסיק אפילו אם יש לו מה לחדר. מיירה ב: אסור התחילה להתפלל שנית אם אין לו מה לחדר, אבל אם יש לו יכול להתפלל.

אלו שתי מימרות שונות לחלוין. מימרה אחת מחדשת שיש מצב שבו איינו יכול להתפלל תפילה חוזרת בכל מקרה, אפילו אם יכול לחדר; המימרה השניה מחדשת שיש מקרה בו יכול להתפלל על ידי חידוש. אם הינו לומדים רק את המימרה הראשונה, גם ללא ההתייחסות למסגרת שהצריכותא מזכירה, מנין לנו שהחידוש הוא פרטן רלוונטי ושיש מקרים בהם חידוש יכול להתריר לנו להתפלל? ואם הינו לומדים רק את המימרה השניה, מהיכן נלמד שיש מצבים בהם אפילו חידוש לא יכול להתריר לנו להתפלל?

כד הקשה הלחם משנה³, והצעת תירוץ מחדש שעוקר את המשמעות המוכרת של מושג 'הצריכותא' מדרך לימוד אותה מפעילים להשוואה בין שני דיןיהם שלכאורה אומרים את אותו הדבר, בדרך לימוד אותה מפעילים גם על שני דיןיהם האמורים דברים שונים

2. ר"ף ברכות יג.

3. לחם משנה, תפילה יג.

אך ניתן היה לשנותם בדרך קצра יותר. בסופו של דבר הוא נשאר בכל זאת בשאלת מפתה קושיה נוספת – על פי הזריכותא, משמע שהו"א היא שהתחלה בתפילה היא סיבה להקל לעניין האפשרות להמשיך ולהתפלל: "ויאי אשמענן הכא – משום דלא אתחל בה, אבל התם דאתחל בה, אימא לא"⁴; אך על פי הרמב"ם, התחלת בתפילה היא דוקא הסיבה שאית אפשר לחדר ולהתפלל, שחרי התחליל "ודעתא דחובא".

נסכם את שתי הקושיות על הרמב"ם:

שתי המימרות מלמדות דינים שונים החלים במצבים שונים – חיוב הפסקת התפילה גם כביש מה לחדר אם התחליל, והיתר להתפלל כביש מה לחדר אם לא התחליל. לא ברור מה הוצרך בכיווץ הזריכותא.

על פי הרמב"ם ההתחלה בתפילה היא סיבה להחמיר, אך כפי שМОבן מלשון הזריכותא, ההתחלה היא דוקא סיבה להקל.

ונסה להציג דרך לקרווא את הגמרא על בסיס החלוקה החדה, שניצניהם מופיעים כבר בדברי הר"ף, בין שני סוגים התפללות – תפילת נדבה ותפילה חובה. דברי שמואל הם שאית אפשר להתפלל פעמיים תפילה חובה, וכל שאר הפרטים המוזכרים בסוגיה הם רק תפואורה לנקודה הבסיסית הזו. כך, למשל, אנחנו צריכים להתייחס לביטוי "לחדר בה דבר"ausal ביטוי שווה ערך לביטוי "מסוגל להפוך את התפילה לתפילה Nadba":

לשון הגמרא	המשמעות
ואמר רב יהודה אמר שמואל:	
היה עומד בתפלה ונזכר שהתפלל	לא יכול להתפלל בדעת חובה
פוסק, ואפילו באמצע ברכה...	לא יכול להתפלל, כי אי אפשר לשנות את יعود התפילה באמצעות ולא יכול להתפלל תפילת חובה פעמיים.
ואמר רב יהודה אמר שמואל:	
התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפלליין,	
אם יכול לחדר בה דבר – יחוור ויתפלל,	אם יכול להתפלל תפילת Nadba – יתפלל,
ואם לא – אל יחוור ויתפלל.	ואם לא – לא יתפלל תפילת חובה פעמיים.

וצריכא:	
אם הינו מכירים את המירה הראשונה בלבד הינו חשים שהאיסור להתפלל תפילה חובה פעמיים לא תקף במקרה שהתפלל ביחיד ואוז התפלל ב הציבור.	ראי אשמעין קמייתא, הני מיili - יחיד ויחיד, או צבור וציבור, אבל יחיד לגבי צבור כמוון שלא צלי דמי - קמישעו לנו;
אם הינו מכירים את המירה השנייה בלבד הינו חשים שהאיסור להתפלל תפילה חובה פעמיים הוא רק על התחלת התפילה, אבל אם כבר התחיל מותר להמשיך להתפלל, ולכן שתי המירות נוצרות.	ואי אשמעין הכא - משום שלא אתחיל בה, אבל התם דאתחיל בה, אימא לא - צריכא.

בדרך זו מתרצות שתி היקשיות שהעלנו. משתי המירות עולה אותו דין – האיסור להתפלל תפילה חובה פעמיים, וכן בהו"א ההתחלה של תפילה חובה בפעם השנייה היא סיבה דוקא להקל מצד הדיון הפנימי בשאלת האם מותר להתפלל תפילה פעמיים. להלכה יש להתחלה התפילה השלמה לחומרא, אבל רק בגל שהתחלה "מנטרלת" את היכולת לעבור ולהתפלל תפילת נדבה, ולא בגל סיבה פנימית לדין בקשר של תפילת חובה.

מההדרך בה אנחנו קוראים את הגמרא, עולה שהרמב"ם מדגיש מארד את ההבדל בין תפילת נדבה לתפילה חובה. הדבר מסביר את הסברה בפסיקתו, שם התחליל אדעתא דחובה לא יוכל לשנות את הייעוד של התפילה באמצעותו, לחדר, ולהתפלל תפילה נדבה. תפילת נדבה ותפילה חובה חולקות לשתי "חפ祖ות" שונות; תפילה שהתחילה בתורה "חפזא של תפילה חובה" לא יכולה לעבור את השינוי ולההפרק לתפילת נדבה, גם אם האדם מסוגל להחדש דבר בהמשך התפילה.

בהמשך נזהור ונחדר את דבריו של הרמב"ם ונראה גם את פסיקותיו האחרות בנושא, אך נעשה זאת אל מול דברי הראב"ד. אכן, נזוב לעת עתה את הרמב"ם ונעboro להתעסק בראב"ד.

ראב"ד

השגתו של הראב"ד על ההלכה שראינו ברמב"ם סתומה, ומשaira מקום רב להתגדיר בו בפרשניות ככל העולה על רוחנו: מי שהיה עומד בתפלה וכי. א"א ואין כאן נחת רוח.

אם נזכר בדברי הרמב"ם המפורטים על מנת לראות על מה יכול היה הראב"ד לחלוק, נראה שבחלק ההלכה לגבי מובאים דברי הראב"ד, הרמב"ם חידש שתי הלכות, אשר הראב"ד יכול לחלוק על כל אחת מהן: מי שהיה עומד בתפלה ונזכר שכבר התפלל – פוסק, ואפילו באמצעות ברכה.

ואם הייתה תפלה ערבית אינו פוסק, שלא התפלל אותה מתחילה אלא על דעת שאינה חובה.

הכسف משנה

הכسف משנה⁵ מסביר שהראב"ד חלק רק לגבי החלק השני. כאמור, הראב"ד הסכים עקרונית עם כל מההלך שהצגנו בשיטת הרמב"ם ועם חלוקת תפילת הנדבה ותפילת החובה לחפצות שונות שלא יכולות להתחבר, אלא שבעוד שהרמב"ם החרג את תפילת ערבית, הראב"ד היה עקי לגבי כלל התפילות, וכלל גם אותן.

הגר"ח⁶ מסביר את דברי הכسف משנה בכך שיש מחלוקת כללית לגבי המועד של תפילת ערבית. המחלוקת המקורית לגבי תפילת ערבית היא מחלוקת תנאים שהשתלשלה לידי מחלוקת אמורים (ברכות כז):

דאמר רבי יהודה אמר שמואל: תפלה ערבית, ובן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות.

להלכה אנחנו פוסקים כרבא⁷ וכרבבי יהושע שתפילה ערבית רשות, אך עם ישראל קיבל אותה על עצמו כחובה, ועל פי הכسف משנה, הרמב"ם והראב"ד נחלקו במשמעות הקבלה חז.

הגר"ח תולח את המחלוקת בדברי הרי"ף בסוף דבריו לגבי תפילה ערבית רשות (ברכות יט. בדף הרי"ף):

מייהו הני מילוי היכי דלא צלי ליה כלל, אבל hicca דעתך ליה לתפלה ערבית כבר שוויה עליה חובה... ואפילו למאן דאמר רשות, חובה היא דליתא אבל מצוה איתא, והאיידנא נהוג עלמא לשוויה כחובה.

הרמב"ם לא מזכיר דין כזה של "חובה היא דליתא, אבל מצוה איתא" בהלכותיו, וכותב במקום זאת רק "יקבלוח עליהם כתפלת חובה".⁸ לכן, סובר הכسف משנה שמדובר על מחלוקת כללית לגבי המועד של תפילה ערבית לאחר שהתפללו אותה למורות היוთה רשות?:

5. כسف משנה הלכות תפילה י"ו ד"ה "וּמְשׁ רכנו ואם הייתה תפילה ערבית"

6. חידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם, תפילה י"ו

7. משנה תורה הלכות תפילה י"ג, ראבי"ה ח"א ברכות סימן ג, שו"ת הרשב"א ח"א סימן קפג וכן במקומות נוספים.

8. משנה תורה, תפילה א"ג.

9. הגר"ח מציין את שאלת 'ערבית מוקדמת' כנפקא מינא נוספת לחלוקת, ומוכיחה שהרמב"ם והראב"ד נוקטים בה לשיטתם. הרמב"ם סובר שמותר להתפלל בערך שבת ערבית מוקדמת, ומນמק: "לפי שתפלה ערבית רשות אין מדקין בזמנה", ומוכחה שיש עליה שם רשות גם

רmb"ס: חפזא של תפילה נדבה, ולכן יכול לעשות את המעבר מתפילה ערבית לתפילה נדבה באמצעות התפילה.

ראב"ד ורי"ף: חפזא של תפילה חובה, ולכן יכול לעשות את המעבר מתפילה ערבית לתפילה נדבה באמצעות התפילה. הרשות היא רק מצד חובת הגברא להתפלל, אך אחרי שמתפללים אותה, היא אינה שונה משאר התפילות.

הגר"ח

הגר"ח מציע אפשרות אחרת בהבנת המחלוקת, עם השכלה יותר למיניות להבנת הסוגיה שלנו. תחילתה הוא מסביר שישנה מחלוקת האם הרוצה להתפלל תפילה נדבה צריכה בכלל לחדר; לכ"ע שמואל סבר שצורך לחדר, והשאלה היא האם הגمرا הביאה אותו כedula חולקת על רבי יוחנן - ואז להלכה נפסק כרבי יוחנן, ולא צורך לחדר - או שדעתו הובאה כדעה מפרשת, וגם להלכה צורך לחדר.¹⁰ על פי הרmb"ס צורך לחדר דבר מה, ועל פי הראב"ד אין בכך צורך (תפילה א, ט):

...וכל אותן התפלות שיויסף כמו מקריב נדבות. לפיכך צריך שיחדש דבר בכל ברכה ובברכה מן האמציאות מעין הברכות, ואם חידש אפילו בברכה אחת דיו כדי להודיע שהוא נדבה ולא חובה...

/השגת הראב"ד/ תפנות אלו וכו'. כתב הראב"ד ז"ל /א"א/, אף על פי שלא חדש עד כאן לשונו.

מכאן הוא מגיע לביאור המימרא הראשונה של שמואל. על פי הרmb"ס מדובר על שני הירושים של שמואל, והסבירו בפרק הקודם את המשמעות ומדובר הם נובעים מאותו יסוד של 'איסור להתפלל תפילה חובה פגמים'.

על פי הראב"ד מדובר על חידוש אחד בלבד, והוא בתחום העיסוק המקורי של שמואל: הצורך בחידוש. או ששמואל לימד שבתפילה שהתחילה על דעת חובה יש גם בחידוש, או שהבין שמדובר על מקורה בו אין לו מה לחדר (וכשיטת הר"י שהצגנו בתחלת דברינו). היה ולhalbgra הראב"ד מミילא לא לצורך חידוש הוא לא צריך להתחשב גם במימרא הראשונה של שמואל.

המחלוקה הרחבה בין הרmb"ס לראב"ד בענייני תפילה נדבה מסתכמה בארכעה מחלוקת: שתים הובאו לעיל, ואת הנוספות נביא עכשו, על מנת להראות שהמחלוקות נובעות ככלן משורש אחד:

בזמן שמתפלל ולא כדברי הרוי"ף; לעומתו הראב"ד נקט "אין ראוי לעשות כן אלא לצורך שעשה". למעשה, הנ"מ הוא לא מוכರחת, כי הראב"ד עצמו מנמק בסוף המשפט נימוק אחר: "אין ראוי לעשות כן אלא לצורך שעשה והלא צורך לסוך גאולה לתפלה".

10. אמנם דברי רבי יוחנן הובאו בסוגיה רק בהקשר לתפילה במצב של ספק האם התפלל, אך על פי הגר"ח גם הרmb"ס וגם הראב"ד הבינו שהדברים נכונים גם במצב של ודאי התפלל, והשאלה היא רק האם מקבלים את חידושו של שמואל או לא.

האם צריך חידוש בתפילה חזורת?

האם מי שנזכר שכבר התפלל צריך להפסיק?

למה לא מתפללים תפילה נדבה בשבת?

למה לא מתפללים מוסף כתפילה נדבה?

הפתח להבנת מחלוקתם העקרונית טמון בנסיבות השונות שהם מציגים לשאלות
'מדוע לא מתפללים תפילה נדבה במוסף ובשבת'. הרמב"ם מדבר על יסוד בעולם
הקרבענות (תפילה א, י):

אין הציבור מתפלליין תפלה נדבה לפי שאין הציבור מביאין קרבן נדבה, ולא
יתפלל אפילו ייחיד מוסף שתים אחת חותת היום ואחת נדבה לפי שאין מתנדבין
קרבן מוסף, ויש מן הגאנונים מי שהורה שאסור להתפלל תפלה נדבה בשבתו
וימים טובים לפי שאין מקריבין בהן נדבה אלא חותת היום בלבד.

אין להתפלל נדבה הציבור מושום שציבור אינו מביא נדבה, וכן אין מתפללים תפילה
מוסף כנדבה - כיון שלא מבאים קרבן מוסף כנדבה¹¹. כמו כן, אין להתפלל תפילה
נדבה בשבת, שכן לא מבאים קרבן נדבה בשבת. הראב"ר מציע הסבר אחר (שם):

אין הציבור מתפלליין. וכותב הראב"ר ז"ל /א"א/ מצינו קרבן נדבה הציבור והיא
עליה הבאה מן המותר שהיא קייז למזבח, אלא שלא הייתה מצויה. ומה שאמרו
שלא יתפלל יחד תפלה המוספים נדבה, וכן מה שאמר הגאון שאסור להתפלל
נדבה בשבתו ויו"ט, לפי שאין מקריבין בהן נדבות אלא חותת היום בלבד, אני
דעת אחרת יש עמי בכל אלה: דרבי יוחנן לא אמר הלוואי שיתפלל אדם כל היום
אלא י"ח שהיא תפלה רחמים ובקשה. ושווה בינהין כדי שתתחולל דעתו עליו
ויתכוין דעתו לבקש רחמים, אבל תפלה שבת ויו"ט שאינו אלא הودאות לא אמר
ר' יוחנן. ואם יודה וייחור יודה ברכה לבטלה היא. וכן ברכות יוצר וברכות
דרבית וברכת המצאות וברכת הפירות והדומה להן עכ"ל.

נניח לעת עתה את עניין הנדבה הציבור, לגביו ניתן להタルט האם הראב"ר חולק על
הרמב"ם או שהנימוק "אלא שלא הייתה מצויה" הוא נימוק חלופי תקף בעינויו, ונתעסק
בשתי ההלכות האחרות.¹²

11. נראה שהכוונה היא שלא מבאים את סוגיה הקרבנות שיש במוסף - שעיר לחטא - כנדבה,
שכן גם קרבן תמיד לא מבאים כנדבה ובכל זאת אפשר להתפלל שחוריית ומנהה כתפילה נדבה.
הרא"ש מנסה שבשבת אין חטא חלק מקרבן המוסף, וניתן לתרץ את קושיתו בטענת לא
פלוג, או באמירה שמליא נדבות לא באות בשבת. לדיוון נרחב בנושא אפשר לעיין בבית
יוסף סי' קז אות ג'.

12. בהמשך המאמר נראה במפורש שהראב"ר חולק גם לגביו ציבור, שכן על מנת להוביל את הקוו
אותו אציג מיד וכי לשמור על אידיות הנימוקים של הראב"ר, אטען שהראב"ר עונה לרמב"ם
רק לשיטתו כאשר הוא מדבר על יסודות של עולם הקרבנות.

בעוד הרמב"ם מתעסק בדינים טכניים של עולם הקרבנות – לפיהם אין הקרבת נדבה בשבת ומוסך לא קרב לנדבה – הראב"ד מבטל בחדא מחתא גם את מוסך וגם את שבת, בטענה שהן אינן תפילות בקשה אלא תפילות של שכח והודאה. מכאן, אנו רואים את המחלוקת העקרונית בנוגע לתפילה Nadba, ובנוגע לתפילה בכלל.

על פי הרמב"ם, תפילת Nadba עומדת כיסוד בtower עולם התפילה הפורמלי המבוסס על עולם הקרבנות. כמו שיש קרבן תמיד של שחר ותמיד של בין הערכבים, שכןגדם עמודות תפילות שחירות ומנחה, כך יש קרבן Nadba שכןגו עומדת תפילת Nadba כ'חפצא' נפרד בפני עצמה. זו הסיבה שהרמב"ם מctrיך היודש שיצירק את המעבר מתפילה וgilah ומקובלת לחפצא חדש של תפילה Nadba – זו הסיבה שאפשר לשנות את היoud של התפילה באמצעות קרבן חובה, אני לא יכול להפוך אותו לתפילה של Nadba באמצעות הדרך.

הראב"ד רואה את הדברים באור אחר. לדיוו, תפילת Nadba מבוססת על המודל של תפילת רחמים, וניתן להבין את שיטתו שאין צורך להפטיק את התפילה בשתי דרכים: כל עולם התפילה מבוסס על מודל של תפילה רחמים, וממילא אין הבדל מהותי בין תפילת Nadba לתפילה חובה ואין צורך לשנות את היoud של התפילה באמצעות.

אמנם יש הבדל בין האופי של תפילת Nadba זהה של תפילת חובה, אך בשונה מהרמב"ם שתפס את תפילת Nadba כمبرטה יחידה שלימה של קרבן, הראב"ד רואה אותה כתפילה מבוססת רחמים שעיקרה איננו המכלה של התפילה יוצרת אלא הבקשה עצמה, ויאפשר לשנות את היoud של התפילה באמצעות.

הבנייה הראב"ד על פי דבריו בהשגות על בעל המאור

נראה כי הכספי משנה והגר"ח לא ראו את דברי הראב"ד בהשגתיו על בעל המאור הידועות בכינויו "כתב שם", שכן על פי הדברים המובאים שם עולה תמונה אחרת שלחולtein בכל הבנת הסוגיה (כתב שם לראב"ד ברכות יג. מדפי הר"ף):

אמר אברהם: ... וכן תמהתי על הגאון מה ראה לומר בו אסור בל' Tosif, אי משום דאמר שמואל [דף כא] פוסק ואפילו באמצעות ברכה, אנן אם רצה פוסק קאמריןן אבל חובה לפוסק לא אמר ...

החלק הראשון בדבריו של הראב"ד מזכיר את קושית בעל המאור שהוא הביא גם בהשגת למשנה תורה לגבי תפילת Nadba בzeitigור. בהמשך דבריו הרואה מחדש חיוש עצום בכל הנוגע להבנתנו את הסוגיה עד כה – "אנן אם רצה פוסק קאמריןן".

אם נזכר בארכון הדריכים שהצענו להסביר את המימרא הראשונה של שמואל, עד כה עסקנו רק בכיוון אחד, המסביר ששםואל מחייב להפסיק לחתפל במקורה שנזכר באמצעות התפילה, אך עכשוינו אנחנו מבינים שששםואל חייב לרשאי להפסיק, והחידוש הוא דווקא בכך שהוא לא חייב להמשיך ולסייעים את התפילה. נסה להסביר איך ניתן לקרוא כך את הגמרא.

אמנם בתחילת דברינו הצגנו את הדברים כך שאפרוריית ניתנת להבין את המימרא של

שמעוֹל ב ארבעה כיוונים שונים. את הכוון לפיו מדובר ברשות להפסיק חילקו לשני מצבים:

שאין לו מה לחדרש.
אפילו במקרה שיש לו מה לחדרש.

אך נראה שלא ניתן להסביר את הגמara במקורה שיש לו מה לחדרש. כזכור, אנחנו שואפים להסביר את שתי המימרות באופן שבו עולה שהן מחדשות את אותו היסוד, על מנת להסביר את הצורך בצריכותה שהגמara עשויה. אם הראב"ד אומר שרשאי להפסיק ואולי בשיש לו מה לחדרש, אז היסוד המובה במיירה הראשונה של שמוֹעָל הוא שאפשר להפסיק בכל מקרה. אם כן, מה משמעות דברי שמוֹעָל במיירה השנייה שאם נכנס לבית הכנסת, ויש לו מה לחדרש – יתפלל, ואם לא – לא יתפלל? בשיטת הרמב"ם הסבכנו את החלוקה בין חידוש לבין חוסר חידוש כזהות מוחלטת עם נתינת שם תפילה נדבה, וכך היסוד המשותף לשתי המימרות היה שניתן להתפלל בפעם השנייה רק אם יש על התפילה שם תפילה נדבה. לעומת זאת, בהבנתו של הראב"ד, שמכין את היסוד כהיתר להפסיק את התפילה, אין דרך להסביר את פשר החלוקה בין 'חידוש' ל'חוסר חידוש' במיירה השנייה שתלהם את ההתעלמות מהעניין במיירה הראשונה.

לכן, נסביר את הגמara כך שהחידשו של שמוֹעָל הוא שרשאי להפסיק להתפלל דווקא במקרה שאין לו מה לחדרש. נזכיר על דרכו קריאת הגמara שלב אחריו שלב:

לשון הגמרא:	המשמעות:
ואמר רב יהודה אמר שמוֹעָל:	
אם התייחל להתפלל ואין לו מה לחדרש	היה עומד בתפלה ונזכר שהתפלל
רשאי להפסיק ואולי באמצעות ברכה. אך אם היה לו מה לחדרש, היה חייב להמשיך להתפלל.	פסק, ואולי באמצעות ברכה...
ואמר רב יהודה אמר שמוֹעָל:	
התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללים	
אם יכול לחריש בה דבר – יחוור שהתפלל כבר.	אם יכול לחריש בה דבר – יחוור ויתפלל,
אם אין לו מה לחדרש, לא חייב לחזר להתפלל.	אם אין לו מה לחדרש, לא חייב לחזר להתפלל.

וצריכא:	
<p>הינו חובבים שהיתר שלא להתפלל במקרה שאין מה לחדר נכוון רק ביחיד לבני יחיד או ב齊יבור לבני ציבור, אבל ביחיד לבני ציבור זה אפילו שלא התפלל עדין וחיב להתפלל אפילו שאין לו מה לחדר.</p>	<p>דאוי אשמעין קמייתא, הני מיili - יחיד ויחיד, או צבור וצבור, אבל יחיד לבני צבור כמוון דלא צלי דמי - קמשמעו לנו;</p>
<p>הינו חובבים שהיתר שלא להתפלל כשהאין מה לחדר תך רך אם עוד לא התחיל, אך אם כבר התחיל להתפלל חייב לסייעים.</p>	<p>ואיא אשמעין הכא - משום דלא אתחיל בה, אבל החתום אתחיל בה, אימא לא - צריכה.</p>

בצורה זו של קריית הגمرا עוללה שהחידוש בדברי שמואל הוא שיש מצב בו אין על האדם חובה להתפלל - כאשר אין לו מה לחדר. אך באופן עקרוני כאשר יש לו מה לחדר הוא חייב להתפלל, וכן יש יותר להתפלל תפילה נדבה כמה פעמים שירצה גם אם אין לו מה לחדר, וכפשתות לשונו של רבינו יוחנן - "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו".

תפילות אבות תיקנות או כנגד תמידין תקנות

בסוף ההסבר שהצענו לשיטת הגרא"ח, רמזנו על מחלוקת עקרונית בין הרמב"ם לדרא"ד במשמעות היסודית של התפילה; נראה כי הכוון הזה הויל' ומתחדר בעקבות דבריו של הרא"ד ב'כתוב שם' והמשמעות שהעמסנו עליהם. לצורך ההסביר נרצה להתבונן בחלוקת הבסיסית לגבי משמעותה של התפילה כפי שהיא מופיעה בגמרא (ברכות כו):

איתמר, רבויוסי ברבי חנינא אמר: **תפלות אבות תיקנות; רבוי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנות.**

ההבנה הפשרה של הגمرا, שבדרך צעדו ואשונים רבים, היא השאלה: האם האבות הם אלו שתקנו את התפילה, או שההתפילה חיכתה עד לימות הכנסת הגדולה, שתיקנו אותה כנגד הקרבנות? בהבנה זו אנחנו נתקלים בסרכול בין הצדדים בחלוקת - רבוי יוסי ברבי חנינא אומר מי תיקן את התפילה, ורבוי יהושע בן לוי אומר כנגד מה תקנו את התפילה. השמירה על הסימטריה היא הסיבה שבגינה רש"י נאלץ לבאר את זהות האנשים שתקנו את התפילה כנגד התמידים:

כנגד תמידים תקנות – אנשי הכנסת הגדולה.

אל מול הבנה זו, אפשר להבין את המחלוקת כחלוקת עמוקה יותר למשמעותה של התפילה. כך משתמע באופן חד ממשני בගורסתו של הירושלמי ששאל את השאלה 'מאיין למדר' (ברכות ד, א):

ומאיין למדוי ג' תפלות? רבוי שמואל בר נחמני אמר כנגד ג' פעמים שהיום

משתנה על הבריות... ריב"ל אמר תפילות מאבות למדום... ורבנן אמרי תפילות מתמידין גמרו.

אך גם בגרסה שלנו בכרכי היה מי שהבין כך את המשמעות של תפילת אבות, וזהו רב אחאי גאון בשאלות. כך הוא מביא בפתחת דבריו לגבי חיבת התפילה (שאלת דרב אחאי פרשת לך לשאלתא ח):

שאלתא דמחיבין דבית ישראל לצלוי תלתא זמני ביום, שנ' ערב ובקר וצררים אשיכחה ואהמה וישמע קולו¹³, שמשמעו הוא שהחוב התפילה הוא כתהותו של דוד המלך שהתפלל לה' שלוש פעמים ביום לא מותך שחביבו אותו, אלא מותך תהושה פנימית שרואוי שיתפלל לה' כחלק מהליך החיים הטבעיים שלו. כמו היישומי שמנסה את השאלה כיוסד של "מאיין למור ג' תפילה", כך גם רב אחאי גאון מקרים את הלמוד הבסיסי של ערב ובקר וצררים, שבמatters תפילת רחמים אל מול השינויים שהאדם חווה במהלך החיים הדינמיים. ערב ובקר וצררים יכולים לייצג שינויים אובייקטיביים שעוברים על עולמו של האדם במהלך היום - משמש בזורה, משם במערב ולא שימוש בכללו - כאשר השינויים הללו יכולים להוות סמל לכלל השינויים והמצבים בהם מציר האדם במהלך חייו: בוקר = התחלת תהליך, צהרים = עיצומו של התהליך ושמירה שגורתית על המצב הקיים, ולילה = זמן של קושי ודיעיכה; או ג' שלבים סובייקטיביים בשטף יומו - היציאה לעבודה, מהלך העבודה והחזרה ממנה. רק לאחר מכן רבי אחאי גאון ומצטט את דעת רבי יוסי ב"ר חנינה שתפילות אבות תקנות. אם נרצה להלום את שני הלימודים יחד, כפי שרב אחאי גאון עשה, נצטרך לומר שהאבות הם יותר מאשר מתקני התפילה, אלא הם ממש מייצגים את ג' שלבים האלו. אברהם מייצג במהותו את תפילת השחרית - התחלת תהליך חדש, יצחק את תפילת המנחה - עיצומו של התהליך, ויעקב את תפילת הערבית - זמן הלילה החשוך, הקושי והמצוקה או לחופין השלב הסופי של המלאכה. השאלות lokach את הלימוד הדאשון שמאפייע בירושלמי "ג' פעמים שהווים משתנה על האדם" ומעmis אותו על גבי דברי ר"י ב"ר חנינה בכרלי.

לעומת הבנה זו, שמייקורה את התפילה במפגש טבי שפועל באדם כחלק מהווית קיומו, התפיסה של 'תפילות כנגד תמידים תקנות' רואה את התפילה כמשחקת תפקיד בכיוון ההפון. רבי יהושע בן לוי רואה את התפילה כמוסד פורמלי, שעייר עניינו הוא בהתייחסות השגרתית והיומיומית, תוך התעלמות ממה שעובר על עולמו הנפשי של האדם בכל נקודת זמן ספציפית, מערךת שיעירה בזמןים האסטרונומיים שקובעים את המפגש ולא באדם שכוסף לאלוקיו. מפגש כזה מבטא את תחושת "את הכבש

האחד עשה בכור ואת הכבש השני עשה בין העربים¹⁴, התהווה החשובה של ההתמדה שמעגנת את עולמו של היהודי בעיקר בהתייצבות הלא מתאפשרת לעובודתו השגרתית.

לאחר שהגמר מציגה את המחלוקת, היא מצמצמת אותה ומרקבת את ר' רבי חנינא וריב"ל (ברכות כו):

אמר לך רבי יוסי ברבי חנינא: לעולם אימא לך תפנות אבות תקנות, ואסמכינהו רבנן אקרובנות.

בין לשיטת ריב"ל ובין לשיטת ריב"ח, התפילה מייצגת את עולם הקורבנות, כאשר המחלוקת היא מה המקום שאנו נוטנים ליסודות האבות - המרכיב הספונטני של נפש האדם. הרמב"ם הבין שעולם התפילה מבוסס ונשלט לחלוותן על ידי חוקיו של עולם הקורבנות, וכך הוא כותב בתחילת הלכות תפילה (chap. א, ח):

וכן תקו שיהא מנין התפלות כמנין הקרבנות, שתי תפנות בכל יום נגד שני תמידין וכל יום שיש קרבן מוסף תקו בו תפלה שלישית נגד קרבן מוסף, ותפלה שהיא כנגד תמיד של בקר היא הנקראת תפלה השחר, ותפלה שכנגד תמיד של בין העربים היא הנקראת תפלה מנחה ותפלה שכנגד המוסף היא נקראת תפלה המוסףין.

הרמב"ם נותן מקום גם ליסוד הספונטניות והרצון למפגש טבעי, אך ממש כמו בעולם הקרבנות המקורי - רק בתוך המסתור הכללי של 'קרבן נדבה'. כמו שהראינו לאורך המאמר - הצורך בחידוש, חוסר יכולת לשנות יעדו של תפילה, והניסיונות לאי היכולת להתפלל בתפילה נדבה תפנות ציבור, תפילה מוסף ואת תפנות השבתה - כולם מצביעים על תפיסה של תפילה נדבה בעל 'חפצא' המקיים אל קרבן נדבה. הוכחה נוספת לכך שזו היא שיטתו אפשר לראות גם בדבריו לגבי תפילת ערבית (chap. א, ח):

וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפלה אחת בלילה שהרי איברי תמיד של בין העربים מתעלין והולכין כל הלילה שנאמר היא העולה וגוי'Concerning שנאמר ערב וכבר וצחים אשיכחה ומהו וישמע קולי', ואין תפלה ערבית חוכה כתפלת שחרית ומנהה, אף ע"פ כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפלת חוכה.

כינימוק לתפילת ערבית, שכבר אמרנו שהרמב"ם תופס כ'חפצא' אחד יחד עם כלל תפנות הנדבה, הוא מביא את הפסוק שהזכרנו לעיל "ערב נבלר וצחים אשיכחה ואהמה וישמע קולי". הפסוק הזה מבטא את התהווות הטבעית להגב נוכחות השינויים שמתறחים בעולם, דרך שיכחה והמייה כלפי אבינו שבשמים; המענה לצורך זה הוא בתפילת נדבה, בהבאת קרבן ספונטני לקב"ה בבחינת "ונשלמה פרים שפתחנו".

---

14. שמות כת:لط, וכדוגמת דרשתו של רבי שמעון בן פזי המופיע בהקדמה ל'עין יעקב'.

בשיטת הרא"ד אנחנו רואים תמורה אחרת:

אם לאדם יש מה חדש הוא מחייב להתפלל;

אם לאדם יש איזה רצון שהוא להתפלל לבוראו הוא יכול, גם בלי צורך בחידוש פורמלי.

משתי ההלכות האלו עולה שהיסוד לתפילה הוא בבסיסו המפגש הטבעי והבלתי אמצעי עם הקב"ה, כאשר התגובה הראوية לכל צורך במהלך חיינו היא פניה לאבינו شبשימים. האדם במשנתו של הרא"ד הוא יוצר מתפלל, הממתין ומצפה לרגעים במהלך קיומו בהם יוכל, לנוכח כל קושי, להשליך יהבו כלפי שמיא בתפילה.

הדברים עולים בקנה אחד עם דקדוקו של הרוב עmittel צ"ל במשנה הפותחת של בבא קמא - הגדרת האדם כמכעה על בסיס חכונתו הבסיסית, היכולת לבקש (והארץ נתן לבני אדם עמי' 93):

המשנה בתקילת מסכת בבא קמא אומורת: "ארבעה אבות נזיקין: השור והבוכ, המבעה וההבר". הגمرا (שם ג ע"ב) מביאה מהלוקת מהו "מבעה", ולදעת רב - "מבעה זה אדם, דכתיב: אמר שמר אטה פקר וגס-ללה אם-תבעzon בעיו (ישעיו כ"א, יב)". רבנו הקדוש ניצב בפני קוש: וכי ניתן לכתוב 'ארבעה אבות נזיקין: השור והבוכ, האדם וההבר?' לפיכך בחר שלא לכנות אדם בשם אלא באחד מתיאורייו הקוליעים ביותר: "מבעה", לשון תפילה ובקשה: "אמ-תבעzon בעיו". האדם הוא האחד והיחיד מכל ברואי עולם, יכול להתפלל. "אתה הבדلت אנוש מראש ותכירנו לעמוד לפניך". וכי יש הגדרה יפה יותר להגדיר אדם על מנת להבדילו מחיות השדה? אכן, לא נאמר כאן 'לומד', 'משנן', 'חוושב', אלא 'מבקש'. צאו וראו מהו משקלת של תפילה.

גם הרא"ד מכיר בכך שלאחר היסוד הבסיסי של התפילה, תפילת הרחמים והמפגש, מגיע גם היסוד הפורמלי: "ואסמכנחו רבנן אקורבנות". גם הוא חשב שההתמדה הפשטה חשובה, אך היא איננה המוקד. חיבור שלוש תפילות על פי הרא"ד הוא עוגן ומספר מינימום בלבד, הדואג שהאדם לא יסחף בחיי החומר בלי להתייצב בעצמו, באופן ספונטני, למפגש עם הקב"ה; אך זהה רק דרישת מינימלית שלא נועדה להגביל את רוחו הגדולה של האדם.

סיכום

ראינו מספר דרכי אפשרויות להבין מהו המקורה עלייו דבר רב יהודה אמר שמואל, באמור: "יהיה עומד בתפילה ונזכר שהתפלל – פוסק"; והשלכנו, תוך העזרות בכך שהגמר עשתה צריכות, מההבנה של המקורה זהה להבנה כללית בכל סוגית תפילה נדבה:

ר"י: אסור להתפלל תפילת נדבה שאין בה חידוש
רמב"ם: אסור להתפלל תפילת חובה פערניים, אך על ידי חידוש ניתן להפוך את

התפילה לתפילה נדבה. לאחר שמתהילים להתפלל לא ניתן להפוך את התפילה לתפילה נדבה.

ראב"ד: אפשר להתפלל תפילה נדבה בכל עת, וחובה להתפלל תפילה נדבה אם יש מה לחדרש.

התקנו בחלוקת הרמב"ם והראב"ד. את המחלוקת זו, יחד עם שאר מחלוקת הרמב"ם והראב"ד לגבי תפילה נדבה - הנוגעת לשאלות של תפילה נדבה ב齊יבור, בשבת, ובמוסף - תליינו בשאלת כללית לגבי הבנת יסוד תפילת נדבה, ולאחריה גם לגבי עולם התפילה בכלל:

רmb"m: תפילות כמוסד פורמלי המהוות תחליף לקרבות.

ראב"ד: תפילות כמוסד של מפגש ספונטני.

ויהי רצון שיתקבלו כל תפילותינו ברחמים וברצון.

